

УДК 338

JEL classification: Q57

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.04.035>

Ірина КАРП,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та економічної теорії
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46000, Україна,
e-mail: karp.zubel@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0728-1429>

Анастасія ВІРКОВСЬКА,

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та економічної теорії,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46000, Україна,
e-mail: aassya10@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0723-5772>

ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ ІНДИКАТОРІВ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Карп І., Вірковська А. Варіабельність індикаторів продовольчої безпеки України в контексті глобальних викликів. *Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 4. С. 35–51. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.04.035>

Karp, I., Virkovska, A. (2020). Variabelnist indykatoriv prodovolchoi bezpeky Ukrainy v konteksti hlobalnykh vyklykiv. [Variability of Ukrainian food security indicators in the context of global challenges]. *The Herald of Ternopil National Economic University*, Vol. 4. P. 35–51. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.04.035>

Анотація

Вступ. Впродовж останніх років гостро постала необхідність вирішення глобальних соціально-економічних проблем. Однією із важливих та актуальних є продовольча безпека. Забезпечення продовольчої безпеки в глобальному масштабі носить дуальний характер, зокрема, з однієї сторони є країни, які страждають від нестачі харчових продуктів і всіма можливими методами борються з голодом, а з іншої – ті, які потерпають від надлишків харчових продуктів, або від надмірної норми їх споживання і змушені боротися з ожирінням нації. Оцінювання рівня продовольчої безпеки розкривається через систему показників, які дають всебічну характеристику її поточного стану, структури, динаміки і тенденцій змін. Рівень продовольчої безпеки держави аналізується за допомогою оцінних індикаторів і

© Ірина Карп, Анастасія Вірковська, 2020.

критеріїв, що дозволяє використовувати їх при формуванні напрямів розвитку агропродовольчого сектора України.

Мета. Метою статті є оцінювання рівня продовольчої безпеки України на основі дослідження її стану і динаміки, індикаторів доступності та структури споживання базових продуктів харчування.

Методи. Для досягнення визначеної мети застосовано комплекс загальнонаукових методів: теоретичного узагальнення – для визначення сутності та змісту поняття «продовольча безпека країни»; статистичного аналізу – для оцінки індикаторів продовольчої безпеки України відповідно до їх порогових значень; порівняння і групування – для оцінки індикаторів продовольчої безпеки в динаміці; ретроспективного аналізу – для вивчення і порівняльного оцінювання показників продовольчої безпеки; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків.

Результати. Під час проведеного аналізу продуктової безпеки виявлено, що нинішня криза є певною нагодою застосувати нові інструменти для розвитку аграрного сектора. Обґрунтовано, що продовольчій безпеці належить ключова роль у соціально-економічному розвитку держави. На основі нормативно-правових актів визначено зміст продовольчої безпеки країни. Наголошено, що глобальним викликом продовольчій безпеці є загроза та поширення коронавірусу, оскільки в умовах запровадження карантинних обмежень ускладнюється доступ населення до продуктів харчування. Доведено, що забезпечення глобальної продовольчої безпеки в умовах подолання викликів пандемії коронавірусної інфекції вимагає від суспільства покращення співробітництва. З'ясовано та оцінено індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки України за основними групами харчових продуктів. Проаналізовано: впродовж 1990–2019 рр. зміни в якісному забезпеченні раціону людини основними видами продуктів; добову енергетичну цінність раціону людини; економічну доступність продуктів; достатність запасів зерна у державних резервах; диференціацію вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку за окремими видами продуктів; продовольчу незалежність за окремим продуктом. На основі проведеного аналізу встановлено, що в раціоні людини скоротилося споживання молока і молокопродуктів, риби та плодово-ягідної продукції та підвищилося споживання картоплі та цукру. Виявлено утримання високого рівня частки витрат на харчування у сукупних споживчих витратах населення України, що обмежує можливості для задоволення соціально-культурних потреб. Доведено, що для підвищення рівня продовольчої безпеки країни в умовах сучасних глобальних викликів доцільно збалансувати систему продовольчої безпеки в розрізі оцінних критеріїв та показників.

Перспективи. Перспективним напрямком дослідження постає питання необхідності удосконалення підходів до методичного оцінювання продовольчої безпеки країни у сегментах забезпечення її стратегічних орієнтирів та зміцнення в умовах посилення глобальних викликів.

Ключові слова: продовольство, продовольчі ринки, продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, глобальні виклики.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 7; бібл.: 8.

Iryna KARP,

PhD (Economics), Associate Professor of economics and economic theory department,

West Ukrainian National University,

11 Lvivska street, Ternopil city, 46000, Ukraine,

e-mail: karp.zubel@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0728-1429>

Anastasiya VIRKOVSKA,

PhD (Economics), Lecturer of economics and economic theory department,

West Ukrainian National University,

11 Lvivska street, Ternopil city, 46000, Ukraine,

e-mail: aassya10@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0723-5772>

**VARIABILITY OF UKRAINIAN FOOD SECURITY INDICATORS
IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES**

Abstract

Introduction. *In recent years, the need to address global socio-economic problems has become acute. One of the most important and relevant is food security. Food security on a global scale is twofold. On the one hand, countries that suffer from food shortages and fight against hunger by all possible means, but on the other hand, others suffer from food surpluses or excessive food consumption and are forced to fight the nation's obesity. Assessment of the level of food security is revealed through a system of indicators that give a comprehensive description of its current state, structure, dynamics and trends. Indicators are the most important guidelines for food security and are especially relevant for the conduct of general economic policy and evaluation of its results. The level of food security of the state is analyzed with the help of evaluation indicators and criteria, which allows to use them in the formation of directions of development of the agri-food sector of Ukraine.*

Purpose. *The purpose of the article is to assess the level of food security of Ukraine on the basis of a study of its condition and dynamics, indicators of availability and structure of consumption of basic food products.*

Methods. *To achieve this goal, a set of general scientific methods was used: theoretical generalization - to determine the essence and content of the concept of «food security of the country»; statistical analysis - to assess the indicators of food security of Ukraine in accordance with their threshold values; comparison and grouping - to assess food safety indicators in the dynamics; retrospective analysis - for the study and comparative evaluation of food security indicators; abstract-logical - for theoretical generalization and formulation of conclusions.*

Results. *The analysis of food security revealed that the current crisis is an opportunity to use new tools for the development of the agricultural sector. It is substantiated that food security plays a key role in the socio-economic development of the state. The content of food security of the country is determined on the basis of normative legal acts. It is emphasized that the global challenge to food security is the threat and spread of coronavirus, as the*

introduction of quarantine restrictions makes it difficult for people to access food. It has been proven that ensuring global food security in the face of the challenges of the coronavirus pandemic requires society to improve cooperation. Indicators characterizing the state of food security of Ukraine by the main groups of food products are clarified and evaluated. During 1990-2019, changes in the quality of the human diet with the main types of products were analyzed; daily energy value of human diet; economic availability of products; adequacy of grain stocks in state reserves; differentiation of the cost of food by social groups; capacity of the domestic market for certain types of products; food independence for a particular product. Based on the analysis, it was found that the human diet decreased consumption of milk and dairy products, fish and berries and increased consumption of potatoes and sugar. The maintenance of a high level of the share of food expenditures in the total consumer expenditures of the population of Ukraine is revealed, which limits the opportunities to meet socio-cultural needs. It is proved that in order to increase the level of food security of the country in the conditions of modern global challenges, it is expedient to balance the food security system in terms of evaluation criteria and indicators.

Discussion. *A promising area of research is the need to improve approaches to methodological assessment of food security in the segments of ensuring its strategic guidelines and strengthening in the face of growing global challenges.*

Keywords: food, food markets, food security, food security indicators, global challenges.

Formulas: 0; fig .: 0; table 7:; bibl.: 8.

Постановка проблеми. Продовольча безпека країн є умовою забезпечення високого рівня якості життя населення і гарантією утримання сталого соціально-економічного розвитку. Зважаючи на те, що головними критеріями забезпечення продовольчої безпеки країни є якість життя населення неодмінними умовами досягнення цього є доступність і належна якість продуктів харчування.

Адже, низька купівельна спроможність населення України змушує забезпечувати свої потреби за рахунок дешевших і низько якісних продуктів харчування. Фактичний рівень споживання продуктів харчування в українських реаліях не відповідає раціональним нормам, спостерігається незбалансованість раціону та зростання цін. Згідно закону Енгеля, чим більша частка загального доходу середньостатистичної сім'ї спрямовується на харчування, тим біднішою є держава. Порівняно із середнім показником у світі, валовий внутрішній продукт на одну особу в Україні дуже низький. За глобальним індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI) Україна в 2019 році зайняла 76 місце серед 113 країн і опустилася на 29 позицій в рейтингу у порівнянні з 2014 роком [1].

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) розглядає Україну як країну, що відіграє помітну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, зокрема «за поточними оцінками ФАО у 2019 році близько 750 мільйонів чоловік – або майже кожна десята людина в світі – зіткнулися з серйозною проблемою відсутності продовольчої безпеки, а приблизно 2 мільярди людей у світі не мали постійного доступу до безпечної і достатньої їжі» [2].

Відомі організації через поширення коронавірусу вкрай жорстко постало питання забезпечення продовольчої безпеки у всьому світі. Відтак, відомі організації (ФАО,

ВООЗ та СОТ) у своїй спільній заяві наголосили, що в умовах запровадження карантинних заходів країни мають дбати про продовольчу безпеку та вказали на те, що від міжнародної торгівлі залежить продовольча безпека та наявність засобів для існування мільйонів людей. З цією метою, міжнародні організації окреслили коло проблем, які можуть виникати або виникають під час карантинних заходів [3]:

– обмеження переміщення працівників, зайнятих у сільському господарстві та харчовій галузі;

– збільшення затримок контейнерів із продовольством на кордоні, що призводить до псування товарів.

Світові організації та міжнародні експерти закликають до більшої співпраці між країнами та покращення умов для вільного доступу споживачів до продовольства. Адже, зростає кількість країн, що звертаються по допомогу до WFP чи відділення ООН з продовольства. Це призвело до того, що організація невідкладно потребує 4,9 мільярда доларів додаткового фінансування продовольчої допомоги для 138 мільйонів людей до кінця 2020 року, що вважається найбільшою мобілізацією продовольчої допомоги в історії ООН [4].

Група допомоги Oxfam International окреслила: щонайменше 121 мільйон людей можуть бути витіснені на межу голоду у 2020 році, оскільки пандемія викликає масове безробіття, порушує виробництво та постачання продуктів харчування [5].

Таким чином, можемо стверджувати, що забезпечення доступу до безпечного продовольства є важливою частиною відповіді на такі сучасні виклики як COVID-19. Адже, ряд обмежень, пов'язаних з пандемією, ускладнюють доступ до продуктів харчування та негативно впливають на доходи вразливих сімей, оскільки ціни на продовольство зростають, а заробітна плата знижується. Сьогодні стало очевидним, що глобальна економіка, а відтак, і глобальна продовольча безпека насправді неймовірно вразлива. Відтак, необхідно поліпшити раціон харчування населення, зробити доступною здорову їжу, забезпечити безпеку продуктів харчування, запобігати продовольчим втратам, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. Забезпечення продовольчої безпеки в Україні визначено у якості одного з основних напрямків державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість питань продовольчої безпеки згуртує навколо себе низку науковців, а саме: Волченко Н. В. [6], Гайдуцький П. І. [7], Сиротюк Г. В. [8], Шевченко Н. О., Сичова М. О. [9], та інших. Вагомий внесок у дослідження та розробку методики кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки зробили українські вчені Бабич М. М. [10], Мостова А. Д. [11] та багато інших. Проте питання продовольчої безпеки в усі часи залишається актуальним і потребує постійного моніторингу, особливо в умовах сучасних глобальних викликів.

Метою статті є оцінювання рівня продовольчої безпеки України, дослідження динаміки змін основних показників, обсягів та структури споживання базових продуктів харчування в контексті глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Сфера продовольчої безпеки є однією з головних складових забезпечення національної та економічної безпеки держави. Витоки забезпечення загальної безпеки сягають далекої давнини, коли ще Сенека писав, що саме філософія є єдиним шляхом до безпеки, оскільки тільки вона (філософія)

сховає тебе ...і ти будеш в повній чи більшій безпеці [12]. Перші спроби розглянути безпеку як наукову дисципліну були розглянуті ще у 1989 р. [13]. В Україні вперше про безпеку заговорив О. Коновалов, який виокремив севітологію, як комплексну науку про безпечне функціонування людини, суспільства, держави та людства [14].

Нині, аналізуючи широкий спектр наукової літератури та багатовимірність поняття «безпека», можна зробити короткий огляд дефініції поняття у різних аспектах його прояву. Насамперед, виокремимо поняття людської безпеки. До розуміння цього поняття різні школи підходять по-різному. Одна із них розширює масштаб загроз безпеці людини, включаючи до них стихійні явища, голод, хвороби тощо, тобто майже усі потенційні загрози життю і добробуту індивідуума.

Отже, щодня суспільство стикається із різного роду небезпеками, та, насамперед, із небезпекою, яка пов'язана із здоров'ям кожного індивіда. У сучасних умовах людина все менше довіряє якості вироблених продуктів. Це пов'язано як з погіршенням умов навколишнього середовища (підвищена хімізація і індустріалізація виробництва), так і з генною модифікацією продуктів харчування і низьким контролем якості в процесі виробництва продуктів харчування [15].

Відтак, проблеми забезпечення продовольчої безпеки загострюються.

Продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства [16].

Розрахунок рівня продовольчої безпеки потребує врахування основних індикаторів, які визначені, а саме:

- добову енергетичну цінність раціону людини;
- достатність запасів зерна у державних ресурсах;
- економічну доступність продуктів;
- диференціацію вартості харчування за соціальними групами;
- місткість внутрішнього ринку окремих продуктів;
- продовольчу незалежність за окремим продуктом [17].

Розглядаючи індикатор добової енергетичної цінності раціону людини, зауважимо, що його мінімальне граничне значення становить 2500 ккал на добу (зокрема 1375 ккал забезпечує продукція тваринного походження). За даними продовольчої Організації Об'єднаних Націй ФАО/ВООЗ середньодобова калорійність раціону у країнах ЄС варіюється в межах 3400-3500 ккал, в США – 3900 ккал. [2].

Зміни в калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України впродовж 1990–2019 рр. подано в таблиці 1.

Отже, добова енергетична цінність раціону харчування у 2019 році склала 2691 ккал та знизилася в порівнянні з 2018 р. на 15%, що є негативним моментом у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Крім того, лише 29,7% середньодобового раціону було забезпечено продукцією тваринництва, що на 26,3% нижче встановленої норми. За рекомендаціями та стандартами ВООЗ та Європейської агенції з харчової безпеки, МОЗ затверджено нові норми фізіологічних потреб в основних харчових речовинах та енергії [18].

Переглянуті добові потреби для різних груп, зокрема калорійність харчування дітей та підлітків, дорослих, вагітних жінок та працівників особливо важкої фізичної праці. Хоча впродовж 2000–2019 рр. частка споживання продуктів тваринного походження зростає з 23% до 29,7%, однак була нижчою від встановленої норми (55% добового раціону). Оскільки низький рівень доходів не дозволяє українцям повноцінно харчуватися, то раціон населення України можна вважати незбалансованим (відповідно до вимог МОЗ України про здорове харчування).

Таблиця 1

Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населення України, ккал на одну особу

Показники	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	(+, -) 2019 до 2018
Загальна калорійність	3597	2661	2916	2933	2799	2742	2707	2706	2691	-15
Зміна до граничного рівня, %	143,9	106,4	116,6	117,3	112,0	109,7	108,3	108,2	107,6	
Продукти рослинного походження	2572	2050	2183	2124	2008	1952	1926	1919	1891	-28
у % до загальної калорійності	71,5	77,0	74,9	72,4	71,7	71,2	71,1	70,9	70,3	
Продукти тваринного походження	1025	611	733	809	791	790	781	787	800	+13
у % до загальної калорійності	28,5	23,0	25,1	27,6	28,3	28,8	28,9	29,1	29,7	

Джерело: наведено за [2].

Основою здорового способу життя є збалансоване харчування, а зміна його раціону є дієвим методом профілактики та лікування хвороб. За даними МОЗ України населення споживає надмірну кількість жирів, що призводить до виникнення серцево-судинних і онкологічних захворювань. Найсерйознішим викликом для здоров'я населення в XXI столітті є ожиріння (особливо дитяче). В Україні воно досягло вже небезпечної позначки і охопило 50% населення. За останніми дослідженнями ВООЗ надмірна вага є одним із чинників високого рівня смертності від коронавірусу COVID-19 [2].

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону) розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибодукти; яйця [17]. При цьому, оцінювання забезпечення раціону людини основними видами продуктів передбачає співвідношення показників фактичного споживання окремих видів продовольства споживчого кошика з раціональними нормами споживання [18]. Однак, ефективність оцінювання залежить від оновлення прийнятих раціональних норм споживання, що в Україні не здійснюється своєчасно. Прийнятною вважається ситуація, коли співвідношення між фактичним та раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Провівши таким чином оцінювання встановлено, що рівень споживання населенням України основних видів продуктів харчування впродовж 1990–2019 рр. характеризувався нестабільністю (табл. 2).

Результати проведеного аналізу підтверджують, що у 2019 році споживання основних видів продуктів харчування на одну особу населенням України у порівнянні з попереднім роком покращилося майже за всіма продовольчими групами. Зокрема, зросло річне споживання м'яса та м'ясопродуктів на 0,8кг/ на особу в рік, риби – на 0,7 кг /на особу в рік, овочів – на 0,8 кг/ на особу в рік, фруктів – на 0,9кг/ на особу в рік.

Слід зазначити, що позитивними показниками здорового харчування є те, що споживання картоплі та хліба зменшилося на 3,7 кг/ на особу в рік та 1,9 кг/ на особу в рік відповідно. Впродовж 2000-2019 рр. збільшилося споживання населенням низки важливих для здорового харчування продуктів, зокрема: фруктів – майже у 2 рази (з 29,3 кг/ на особу в рік у 2000 році до 58,7 кг/ на особу в рік у 2019 році); м'яса на 61% (з 32,8 кг/ на особу в рік до 53,8 кг/ на особу в рік); овочів – на 62%, риби і рибопродуктів – на 67%. В свою чергу, споживання хлібобулочних виробів зменшилось на 22% , що загалом є позитивною тенденцією. Водночас, негативним є те, що споживання картоплі у 2019 р. перевищувало раціональну норму на 9,4%.

Таблиця 2

Рівень споживання населенням України основних видів продуктів харчування впродовж 1990–2019 рр.

(кг на особу в рік)

Види продуктів	Раціональна норма споживання (МОЗ України)	Фактичне споживання основних видів продуктів харчування, за роками									
		1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2017	2018	2019
хліб і хлібопродукти	101.0	141.0	128.0	124.9	123.5	111.3	108.5	103.2	100.8	99.5	97,6
картопля	124.0	131.0	124.0	135.4	135.6	128.9	141.0	137.5	143.4	139.4	135,7
фрукти	90.0	33.0	47.0	29.3	37.1	48.0	52.3	50.9	52.8	57.8	58,7
овочі	161.0	103.0	97.0	101.7	120.2	143.5	163.2	160.8	159.7	163.9	164,7
риба і рибопро-дукти	20.0	18.0	3.6	8.4	14.4	14.5	11.1	8.6	10.8	11.8	12,5
м'ясо і мясопродукти	80.0	68.0	39.0	32.8	39.1	52.0	54.1	50.9	51.7	52.8	53,6

Джерело: наведено за [2].

Одним із індикаторів продовольчої безпеки є достатність запасів зерна у державних ресурсах [17]. Відтак, співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно у 2019 р. складало 17%, що відповідає 60-ти дням споживання [17]. І це забезпечено зважаючи на те, що Україна входить в ТОП-10 найбільших світових виробників зерна пшениці, кукурудзи, ячменю. Таким чином, виробництво зерна в Україні демонструє стійку тенденцію до зростання, зокрема впродовж 2000–2019 рр. загальний обсяг виробленого зерна в країні зріс втричі (з 24,5 млн тонн до 75,1 млн тонн), в т. ч. за рахунок підвищення врожайності у 2,5 рази (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка виробництва зернових культур, млн тонн

Показники	2000	2010	2015	2017	2018	2019
Виробництво зернових та зернобобових, всього	24,5	39,3	60,1	61,9	70,0	75,1
Урожайність, ц/га	19,4	26,9	41,1	42,5	47,4	49,1
Виробництво зернових культур, з них	23,8	38,7	59,6	60,7	69,1	74,4
пшениці	10,2	16,8	26,5	26,2	24,6	28,3
Фонд споживання зерна	7,7	6,8	5,9	5,7	5,6	5,5
Виробництво зерна на 1 особу, кг	497	856	1403	1457	1657	1787
Фонд споживання хліба і хлібопродуктів	6,1	5,1	4,7	4,3	4,2	4,1

Джерело: наведено за [2].

Позитивним моментом можна вважати той факт, що виробництво зерна на одну особу за період 2000–2019 роки також зросло у 3,5 рази (з 497 кг/особу до 1787 кг/особу). При цьому, у 2019 році встановлено понад двократне перевищення річних обсягів виробництва та норм споживання (норми рекомендовані ФАО на одну особу в рік 0,8-1,0 тис. тонн). Рівень внутрішнього споживання зерна в Україні майже за 20 років скоротився на 29% (з 7,7 млн. тонн до 5,5 млн. тонн) внаслідок зменшення споживання хліба та хлібопродуктів. Останнє пов'язане із скороченням чисельності населення на понад 7,4 млн. осіб, а поголів'я тварин: свиней – на 4,5 млн. голів, ВРХ – на 7,5 млн. гол.) [2].

Отже, впродовж останніх років обсяг виробництва зернових та зернобобових культур суттєво перевищує обсяг його внутрішнього споживання, що свідчить про забезпечення стійкості продовольчої безпеки країни в цій частині продукції.

Важливим при оцінюванні продовольчої безпеки країни є індикатор «економічна доступність продуктів харчування», що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальній структурі сукупних витрат домогосподарств (граничний критерій – 60%) [17]. Відтак, у 2019 році середньомісячні споживчі сукупні витрати домогосподарств у загальній структурі витрат становили 9670,20 грн., в т. ч. 46,6% на продукти харчування та безалкогольні напої, що складає 4506,31 грн. (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка структури сукупних витрат

(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹	2019 ¹
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6	9670,2

продовження таблиці 4

Структура сукупних витрат домогосподарств	Відсотків									
	Споживчі сукупні витрати	89,9	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9	93,2	92,9	92,0
продукти харчування та безалкогольні напої	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	2,9	3,1	3,4	3,2
непродовольчі товари та послуги	34,9	35,4	37,2	36,6	36,3	36,5	40,5	41,9	40,9	41,5

Джерело¹: наведено згідно з даними Державної служби статистики України.

Левову частку у структурі споживчих продовольчих витрат складають витрати на м'ясо, хліб і молоко. Як бачимо, частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах населення України залишається високою, що свідчить про те, що пересічні українці, витрачаючи значні кошти на харчування, відмовляють собі у задоволенні соціально-культурних потреб (на освіту, охорону здоров'я, культурні запити, відпочинок, подорожі, розваги, саморозвиток особистості тощо). Водночас в країнах ЄС аналогічний показник у середньому становить 13,1% у загальній структурі витрат (мінімальна частка – 7,8% у Люксембурзі, максимальна частка – 26,2% у Румунії) [17]. Отже, в результаті проведеного порівняльного аналізу встановлено, що частка витрат на придбання продуктів харчування в Україні в більше, ніж у 4 рази перевищує аналогічний показник в країнах ЄС.

До індикаторів продовольчої безпеки також відноситься диференціація вартості харчування за соціальними групами, який розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами. Провівши розрахунок даного індикатора в Україні встановлено, що витрати на харчування 20% домогосподарств із найбільшими доходами (вищий квінтіль) у 2019 р. становили 5 967 грн. у місяць, а 20% домогосподарств з найменшими доходами (нижчий квінтіль) – 3 377 грн. [17].

Протягом 2010–2019 рр. в Україні відбулося посилення значної відмінності між соціальними групами за рівнем витрат на продукти харчування, що підтверджує динаміка ідентифікатора диференціації вартості харчування за соціальними групами. Так, в результаті аналізу встановлено, що коефіцієнт диференціації у 2019 році (1,8%) на 40% перевищував аналогічний у 2010 році (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка диференціації вартості харчування за соціальними групами, %

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Коефіцієнт диференціації	1,3	1,60	1,62	1,61	1,5	1,48	1,59	1,6	1,7	1,8

Джерело: наведено за [2].

Відтак, соціальні групи населення з різним рівнем загальних доходів відповідно мають і неоднаковий рівень споживання продуктів харчування. Найбільша різниця між вищими і нижчими квінтільними групами спостерігається по м'ясу, молоку, рибі, овочах та фруктах, що свідчить про суттєве порушення структури харчування у значної частини населення.

Отже, така значна диференціація вартості харчування за соціальними групами свідчить про суттєве зниження купівельної спроможності населення, особливо у громадян з низькими доходами.

Індикатор місткості внутрішнього ринку окремих продуктів розраховується як добуток річного споживання на одну особу певного продукту та середньорічної чисельності населення [17]. Даний показник є важливою складовою для формування балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремими харчовими продуктами. Місткість внутрішнього продовольчого ринку формується під впливом таких макроекономічних чинників як платоспроможність населення, стан розвитку аграрного сектору, раціональність зовнішньоекономічної діяльності і характеризує обсяг фактично спожитих продовольчих товарів.

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що національне агровиробництво спроможне задовольнити у повній мірі потреби внутрішнього ринку у продуктах харчування. Адже, за вимогами ФАО власне виробництво на продовольчі цілі має знаходитися в межах 80–85%, імпорт 15–20% та експорт 15–20% [2]. Водночас, в Україні власне виробництво забезпечує потреби внутрішнього ринку в основних продуктах харчування у межах 90–100 %, що відповідає рівню продовольчої безпеки, рекомендованому ФАО та дає змогу формувати потужну базу для експорту продукції аграрного сектору. Разом з тим, на національний ринок допускається до 30 % імпортової продукції. Так частка імпорту у загальному споживанні риби та рибопродуктів складає майже 70%, а плодів, ягід та винограду – 36% [19].

Динаміка споживання продовольства населенням (зокрема, у натуральному обчисленні) відображає фактичну ємність продовольчого ринку (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка споживання продовольства в розрахунку на одну особу

	Споживання, на 1 особу/кг/рік						Відношення, у % 2019 рік до		
	1990	2000	2015	2017	2018	2019	1990	2015	2018
Хліб і хлібопродукти	141	124,9	103,2	100,8	99,5	97,6	69	95	98
М'ясо і м'ясопродукти	68,2	32,8	50,9	51,7	52,8	53,6	79	105	102
Молоко і молокопродукти	373,2	199,1	209,9	200,0	197,7	200,5	54	96	101
Риба і рибопродукти	17,5	8,4	8,6	10,8	11,8	12,5	71	145	106
Яйця (млн шт)	272	166	280	273	275	282	104	101	103
Овочі та баштанні	102,5	101,7	160,8	159,7	163,9	164,7	161	102	100

продовження таблиці 6

Плоди, ягоди та виноград	47,4	29,3	50,9	52,8	57,8	58,7	124	115	102
Картопля	131	135,4	137,5	143,4	139,4	135,7	104	99	97
Цукор	50	36,8	35,7	30,4	29,8	28,8	58	81	97
Олійрослинна	11,6	9,4	12,3	11,7	11,9	12,0	103	98	101

Джерело: наведено за [2].

Підсумовуючи зазначимо, що впродовж 1990–2019 років відбулося значне скорочення споживчого попиту на м'ясо і м'ясопродукти – на 21%, молоко і молокопродукти – на 46%, цукру – на 42%. Разом з тим скоротився споживчий попит на хліб – на 31%. Основними причинами таких змін є скорочення чисельності населення, зменшення доходів, висока диференціація рівня життя населення за соціальними групами, а також загальні тенденції споживчого попиту, пов'язані з переорієнтацією на здорові продукти харчування. Хоча попит на споживчому ринку на молоко та молокопродукти забезпечується за рахунок власного виробництва, обсяги їх споживання є вкрай низькими, зокрема споживання молока у 2019 році становило всього 200,5 кг/на одну особу в рік. Воно скоротилося навіть у порівнянні з 2005році на 25,6кг/на одну особу в рік. Однак, це є недостатньо, за рекомендаціями МОЗ, стандартів ВООЗ та Європейської агенції з харчової безпеки щодо споживання молока та молокопродуктів в раціоні людини повинно становити від 350 кг та більше [2].

Споживання картоплі на 1 особу на рік у 2019 році становило 135,7 кг/на одну особу в рік, що перевищує на 30-35,7 кг рекомендований рівень МОЗ, стандартами ВООЗ та Європейської агенції з харчової безпеки [2]. Тому споживання даного продукту в раціоні людини для здорового харчування потребує суттєвого зменшення. Окрім картоплі високим в раціоні людини є споживання цукру, яке у 2019 році становило 28,8 кг і перевищує рекомендовані норми на 10,8-13,8 кг на рік.

Стосовно споживання плодово-ягідної продукції на одну особу на рік, то воно є дуже низьким і становило всього 58,7 кг у 2019 році, хоча згідно рекомендацій МОЗ в раціоні людини воно повинно дорівнювати 90-110кг/ос/рік. Також потребує значно більшого обсягу в раціоні людини споживання риби (від 20 кг/ос/рік та більше). Фактичне ж споживання даного продукту у 2019 році є дуже низьким і становило всього 12,5 кг [2].

Критерієм продовольчої незалежності країни за окремим продуктом служить рівень задоволення потреб в продовольстві за рахунок власного виробництва. Індикатор продовольчої незалежності за окремим продуктом розраховується як співвідношення обсягу імпорту до ємності внутрішнього ринку в натуральних показниках. Рівень продовольчої безпеки країни залежить від обсягів виробництва харчових продуктів, який визначається рівнем розвитку окремих галузей, які забезпечують доступність харчових продуктів.

Результати проведеного порівняльного аналізу індикаторів продовольчої незалежності України за окремими продуктами у 2015–2019 рр. вміщує таблиця 7.

Таблиця 7

Продовольча незалежність за продуктами харчування у 2015 та 2019 рр., тис. тонн

Показники	Обсяг імпорту, тис. тонн, 2015 р.	Обсяг імпорту, тис. тонн, 2019 р.	Місткість внутрішнього ринку, тис. тонн, 2015 р.	Місткість внутрішнього ринку, тис. тонн, 2019 р.	Імпорто-залежність у %, 2015 р.	Імпорто-залежність у %, 2019 р.
Хліб і хлібопродукти	190	150	4423	5470	4,3	3,1
М'ясо і м'ясопродукти	158	261	2179	2252	7,3	12,7
Молоко і молоко продукти	78	337	8995	8428	0,9	2,2
Риба і рибопродукти	192	417	367	524	52,1	79,3
Яйця (млн. од)	11	5	694	683	1,6	0,6
Овочі та баштанні	95	313	6890	6924	1,4	2,7
Плоди, ягоди та виноград	588	1052	2179	2469	26,9	35,9
Картопля	17	278	5892	5705	0,3	0,5
Цукор	4	4	1528	1212	0,3	0,2
Олія рослинна всіх видів	160	250	525	545	30,5	42,9
у т. ч. соняшникова		1		410		0,2

Джерело: наведено за [2, 20].

Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що у 2019 році задоволення потреб населення у продовольстві, у межах окремих видів продуктів здебільшого забезпечено національним виробником. При цьому, граничний критерій (30%) було перевищено лише за трьома групами продуктів, зокрема: обсягом продовольчого споживання риби (імпорту склав 79,3%); імпортних тропічних олій (42,9%) та споживання плодів та ягід покритий (35,9% за рахунок імпорту тропічних плодів (банани, цитрусові, фініки тощо)). Отже, результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що протягом 2015–2019 рр. імпортозалежність України за продовольчими групами «риба та рибопродукти» зросла на 27,2% (або на 225 тис. тонн); «плодів, ягід та винограду» – на 9 % (або на 464 тис. тонн), а «олії рослинної всіх видів» – 12,6% (або на 90 тис. тонн) [17]. Це пов'язано не лише з об'єктивними причинами, а також із скороченням обсягу власного виробництва окремих продуктів. Водночас, Україна має значні потенційні можливості для швидкого зниження показника імпортозалежності за такою групою товарів як «плоди, ягоди та виноград».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оцінювання стану продовольчої безпеки України за період 2000–2019 рр. дозволило встановити позитивну тенденцію у її забезпеченні. Основними загрозами продовольчій безпеці держави є: незбалансованість харчування; скорочення обсягів власного виробництва окремих

продуктів; погіршення якості харчування; дисбаланси в споживанні низки продуктів відповідно до раціональних норм; зниження рівня доходів населення, що обмежує економічну доступність продовольства; висока диференціація рівня життя населення за соціальними групами; зростання імпорту майже за усіма продовольчими групами, що стримує розвиток вітчизняного виробництва. Для підвищення рівня продовольчої безпеки країни в умовах посилення пандемічних викликів доцільно зосередити увагу на покращенні системи державного регулювання ринку продовольства. Оцінка продовольчої безпеки за її індикаторами показала, що Україна має високі можливості її забезпечення та здатна суттєво вплинути на її зміцнення на глобальному рівні.

Перспективним напрямком дослідження постає питання необхідності удосконалення підходів до методичного оцінювання продовольчої безпеки країни у сегментах забезпечення її стратегічних орієнтирів та зміцнення в умовах посилення глобальних викликів.

Література

1. Глобальний індекс продовольчої безпеки 2019. URL: <https://infoindustria.com.ua/opublikovano-globalnij-indeks-prodovolcho%D1%97-bezpeki-2019/>
2. Інформаційно аналітична оцінка щодо стану продовольчої безпеки в Україні. URL: https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/stanAPK_pdf_zvity/%D0%90%D0%9F%D0%9A%202020/%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA_1.pdf
3. Коронавірус-2020 та харчова безпека: чи буде Україна з продовольством, а бізнес із гривнею. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/721-koronavirus-2020-ta-harchova-bezpeka-chi-bude-ukrayina-z-prodovolstvom-a-biznes-z-grivneyu>
4. COVID-19 will almost double acute hunger by end of 2020. URL: <https://reliefweb.int/report/world/covid-19-will-almost-double-acute-hunger-end-2020>
5. The hunger virus: How COVID-19 is fuelling hunger in a hungry world. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Final%20English%20Brief%20-%20The%20Hunger%20Virus%20-%20Embargoed%209%20July%202020-2.pdf>
6. Volchenko N. Improvement of Ukraine's Legislation on Food Security in the Context of European Integration. *Nauchni trudove*. 2018. #2. P. 255–276. 2018.
7. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). П. І. Гайдуцький, М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець та ін. К.: Вид-во ННЦ ІАЕ, 2011.
8. Сиротюк Г. Організаційно-економічні трансформації у розвитку сільського господарства і сільських територій. *Аграрна економіка*. 2013. Т. 6, № 3-4. С. 102-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2013_6_3-4_21
9. Шевченко Н. О., Сичова М. О. Сучасні проблеми продовольчої безпеки України. *Агросвіт*. 2015. № 14. С. 3-28.
10. Babych M. Food security indicators in Ukraine: current state and trends of development. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2018. № 4 (1). P. 8-15.
11. Мостова А. Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Економіка та управління народним господарством*. 2019. Вип. 43. С. 59-68.

12. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луциллию. II (5). Введение в философию: Учебник для вузов. М., 1997. С. 74.
13. Коженювські Лешек. Безпека менеджерів. Суб'єктивні та об'єктивні аспекти безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 6. С. 86.
14. Коновалов О. А. Севітологія (концептуальні основи безпечної життєдіяльності). К., 2004. С. 17.
15. Що таке світова продовольча безпека і чому Україна посідає 63 місце у рейтингу. URL: <https://bakertilly.ua/news/id44424>
16. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
17. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» № 1379 від 05.12.2007 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>
18. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії. Наказ МОЗ, Норми від 03.09.2017 № 1073 (Статус: Чинний). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/re31074>
19. У Мінекономрозвитку озвучили рівень продовольчої безпеки України. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1862853-u-minekonomrozvitku-ozvuchili-riven-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini>
20. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення. URL: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf

References

1. Hlobalnyi indeks prodovolchoyi bezpeky 2019 [Global food security index 2019]. Retrieved from: <https://infoindustria.com.ua/opublikovano-globalnij-indeks-prodovolcho%D1%97-bezpeki-2019/> [in Russian].
2. Informatsiino analitychna otsinka shchodo stanu prodovolchoyi bezpeky v Ukrayini [Information and analytical assessment of the state of food security in Ukraine]. Retrieved from: https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/stanAPK_pdf_zvity/%D0%90%D0%9F%D0%9A%202020/%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA_1.pdf [in Ukrainian].
3. Koronavirus-2020 ta kharchova bezpeka: chy bude Ukrayina z prodovolstvom, a biznes iz hryvneyu [Coronavirus 2020 and food security: will Ukraine be with food and business with hryvnia]. Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/721-koronavirus-2020-ta-harchova-bezpeka-chi-bude-ukrayina-z-prodovolstvom-a-biznes-z-grivneyu> [in Ukrainian].
4. COVID-19 will almost double acute hunger by end of 2020. Retrieved from: <https://reliefweb.int/report/world/covid-19-will-almost-double-acute-hunger-end-2020> [in English].

5. The hunger virus: How COVID-19 is fuelling hunger in a hungry world. Retrieved from: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Final%20English%20Brief%20-%20The%20Hunger%20Virus%20-%20Embargoed%209%20July%202020-2.pdf> [in English].
6. Volchenko N. (2018). Improvement of Ukraine's Legislation on Food Security in the Context of European Integration. *Nauchni trudove*, 2, 255-276 [in English].
7. Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku) (2011). P. I. Haidutskyi, M.V. Prysiazhniuk, M.V. Zubets ta in. [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. K.: Vyd-vo NNTS IAE [in Ukrainian].
8. Syrotyuk H. V. (2013). Orhanizatsiino-ekonomichni transformatsii u rozvytku silskoho hospodarstva i silskykh terytorii [Organizational and economic transformations in the development of agriculture and rural areas]. *Ahrarna ekonomika - Agrarian economy*. T. 6, 3-4, 102-103. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2013_6_3-4_21 [in Ukrainian].
9. Shevchenko N. O. (2015). Suchasni problemy prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Modern problems of food security of Ukraine]. *Ahrosvit - Agroworld*, 14, 23-28 [in Ukrainian].
10. Babych Mykola (2018). Food security indicators in Ukraine: current state and trends of development. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4 (1), 8-15 [in English].
11. Mostova A. D. (2019). Suchasnyi stan prodovolchoi bezpeky Ukrainy ta metodychni pidkhody do yoho otsinky [Current state of food security of Ukraine and methodological approaches to its assessment]. *Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom - Economy and management of the national economy*, 43, 59-68 [in Ukrainian].
12. Seneka L. A. (1997). Nравstvenniye pisma k Lutsilliyu [Moral letters to Lucillii] Ї (5). Vvedeniye v filosofiyu: Uchebnyk dlya vuzov. Moskov. P. 74 [in Russian].
13. Kozhenovski Lyeshek (2005). Bezpeka menedzheriv. Subyektivni ta obyektivni aspekty bezpeky [Security managers. Subjective and objective aspects of security]. *Aktual'ni problemy ekonomiky - Actual problems of economy*, 6, 86 [in Ukrainian].
14. Konovalov O. A. (2004). Sevitolohiia (kontseptualni osnovy bezpechnoyi zhyttyediialnosti) [Sevitology (conceptual foundations of safe living)]. Kyiv. P. 17 [in Ukrainian].
15. Shcho take svitova prodovol'cha bezpeka i chomu Ukrayina posidaye 63 mistse u reytnhu [What is global food security and why Ukraine ranks 63rd in the ranking]. Retrieved from: <https://bakertilly.ua/news/id44424> [in Ukrainian].
16. Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny vid 29.10.2013 № 1277 «Pro zatverdzhennya metodychnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated 29.10.2013 № 1277 "On approval of methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian].

17. Metodyka vyznachennya osnovnykh indykatoriv prodovol'choyi bezpeky, zatverdzhena Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Deyaki pytannya prodovol'choyi bezpeky» № 1379 vid 05.12.2007 roku. [Methodology for determining the main indicators of food security, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of food security” № 1379 of 05.12.2007]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennya Norm fiziolohichnykh potreb naselennya Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rechovynakh i enerhiyi. Nakaz MOZ, Normy vid 03.09.2017 №1073 [About the statement of Norms of physiological needs of the population of Ukraine in the basic nutrients and energy. Order of the Ministry of Health, Norms of 03.09.2017 № 1073] (Status: Chynnyy). Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/view/re31074> [in Ukrainian].
19. U Minekonomrozvytku ozvuchyly riven prodovol'choyi bezpeky Ukrainy [The Ministry of Economic Development announced the level of food security in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1862853-u-minekonomrozvitku-ozvuchili-riven-prodovol'choyi-bezpeki-ukrayini>
20. Analychne doslidzhennia stanu prodovol'choyi bezpeky v Ukraini u konteksti zaprovadzhennya adresnoyi dopomohy u produktakh kharchuvannia dlia malozabezpechenoho naselennia [Analytical study of the state of food security in Ukraine in the context of the introduction of targeted assistance in food for the poor]. Retrieved from: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf [in Ukrainian].

Статтю отримано 14 листопада 2020 р.
Article received November 14, 2020